Implicațiile apariției tiparului în spațiul românesc

Dr. Agnes Erich
Universitatea Valahia din Târgovişte
E-mail:agnes_erich@hotmail.com

Dr. Agnes Erich este lector în cadrul Departamentului Litere, Universitatea Valahia din Târgovişte şi cadru asociat la Catedra de Informatică Aplicată a Facultății de Litere, Universitatea din Bucureşti pentru activități de cercetare (în peste 8 proiecte de cercetare), precum şi Director al Bibliotecii Universității Valahia din Târgovişte. Predă cursuri de istoria scrisului, cărții şi tiparului, catalogarea documentelor şi sisteme integrate de informare şi documentare. Domeniile de cercetare predilecte: carte veche bibliofilă, biblioteci virtuale.

Rezumat

În contextul general al tiparului chirilic european, tiparul din Țara Românească se situează la loc de frunte, reflectând un grad înalt de dezvoltare culturală, un nivel şi o tradiție care merită o atenție specială. Un fapt de cultură, ca înființarea tipografiei, nu poate fi studiat independent de nevoile societății din acea vreme. Apariția tiparului chirilic în Țara Românească a constituit o parte integrantă a unui fenomen european, o reflectare a acestuia pe plan local şi nicidecum o apariție izolată, întâmplătoare, ruptă de dezvoltarea culturală europeană.

Cuvinte cheie*: Tipar, Arta ornamentală, Circulația cărților*

Apariția tiparului în Țara Românească la începutul secolului al XVI-lea reprezintă un act de cultură şi civilizație, exprimând nivelul la care ajunsese dezvoltarea culturii româneşti din acea vreme. În peisajul general al apariției tiparului chirilic, tiparnița macariană ocupă locul al treilea în ordine cronologică, după Cracovia (1491), Cetinje (1493-1496) şi înaintea celor de la Veneția (1512), Praga (1519), Goražde (1519), Vilnius (1525) şi Moscova (1553).

Urmând îndeaproape tradiția manuscrisă locală şi bazându-se pe experiența europeană în domeniul tiparului chirilic, tiparul macarian din Țara Românească a ocupat un loc de frunte în ceea ce a însemnat dezvoltarea culturală sud-est europeană. În acest sens cercetătorii Lajos Demény şi Lidia Demény (1) afirmă că tiparul macarian nu a fost o apariție

BDD-A27119 © 2005-2006 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:17 UTC)

întâmplătoare în contextul tiparului european, ci o reflectare a acestuia pe plan local.

Datorită faptului că dominaţia otomană se instaurează în Balcani în acest secol, iar condiţiile de tipărire devin din ce în ce mai grele, tiparul românesc va juca un rol hotărâtor în aprovizionarea cu carte a slavilor din sud. În condiţiile în care înaintarea otomană în Balcani a stânjenit puternic şi dezvoltarea culturală a popoarelor din această parte a Europei, autonomia Ţării Româneşti, a Moldovei şi Transilvaniei a creat acel climat economico-cultural în care tipărirea de carte a găsit un mediu prielnic. Putem chiar afirma, fără riscul de a greşi că aproximativ un sfert din producţia de carte chirilică din acest secol a fost realizată în tiparniţele din Ţara Românească şi Transilvania.

Între cărţile tipărite de Macarie în Ţara Românească şi tipăriturile de la Cracovia şi Cetinje nu s-a putut descoperi o legătură directă, ci aceasta a fost observată între tipăriturile mai sus menţionate şi manuscrisele moldoveneşti din vremea lui Ştefan cel Mare: semiunciala moldovenească, iniţialele ornate, vignetele şi frontispiciile.

Odată cu Dimitrie Liubavici începe în Ţările Române perioada artizanală în domeniul tiparului. Materialul tipografic al lui Dimitrie Liubavici este nou, diferit de cel al lui Macarie, constituind un pas înainte în domeniul căutărilor pentru a asigura cărţii o nouă frumuseţe. Noua etapă din istoria tipografiei muntene este importantă din mai multe puncte de vedere. Ea este o dovadă a continuităţii activităţii tipografice din Ţara Românească. Ca meşteşug, tipografia condusă de Dimitrie Liubavici, ajutat de călugărul Moisi (cu care tipărise cărţi în Serbia), a păstrat stilul celei dinainte, folosind vignete şi iniţiale rămase din vechea tipografie a lui Macarie şi urmând acelaşi program de înzestrare a bisericii patronate de domn cu cărţi strict necesare ritului bisericesc. Importanţa tipăriturilor lui Dimitrie Liubavici reiese şi din faptul că, prin tipărirea **Apostolului** (1547) în două ediţii, pentru Ţara Românească şi Moldova, el se adresează tuturor românilor, căci, cu excepţia stemei care e diferită, precum şi a introducerii dedicaţiei pentru domn, cele două tipărituri sunt identice. De asemenea, remarcăm faptul că meşterul tipograf nu a reluat editarea tipăriturilor din prima fază (macariană), ci a completat seria cărţilor de care avea nevoie biserica.

Tiparul macarian va exercita o influenţă decisivă asupra întregului tipar românesc de la Târgovişte, Bucureşti, dar mai ales din Transilvania (încă de la începuturile sale tiparul transilvănean fiind tributar tiparului macarian). Astfel, **Tetraevanghelul slavon** de la 1546, tipărit de Filip Moldoveanul la Sibiu, nu este decât o copie a celui macarian. De asemenea, Coresi va tăia litere şi va grava ornamente identice cu cele folosite de către

BDD-A27119 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:17 UTC)

Macarie la tipărirea celor trei lucrări ale sale. Dar nu numai tipăriturile lui Macarie au servit ca model celor din Transilvania, ci şi cele ale lui Dimitrie Liubavici, elemente tipografice specifice acestuia fiind prezente mai ales în tipăriturile din cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea: **Sbornicul slavon** (1580), **Evanghelia cu învăţătură** (1581).

Deşi din punct de vedere cronologic tiparul din Ţara Românească a apărut cu două decenii mai devreme faţă de tiparul din Transilvania, aici s-au tipărit mai mult de trei sferturi din producţia de carte chirilică. Spre sfârşitul secolului al XVI-lea încetează tipărirea cărţilor în Ţara Românească, iar în Transilvania centrele tipografice cunosc o activitate destul de redusă. În acelaşi timp tiparul românesc nu a rămas izolat de marile curente europene ale Renaşterii şi Reformei. Tipărirea primelor texte în limba română s-a realizat în strânsă legătură cu Reforma lutherană şi calvină din Transilvania. Tiparul chirilic din Transilvania a avut în secolul al XVI-lea un rol definitoriu în dezvoltarea culturală a poporului român datorită faptului că aici s-au tipărit primele texte în limba română. Dacă în Ţara Românească s-au imprimat în tot cursul secolului al XVI-lea numai texte în limba slavonă, în Transilvania au fost tipărite pentru prima dată o serie de texte biblice în limba vorbită de popor: cele patru Evanghelii, **Vechiul Testament**, Faptele Apostolilor precum şi **Catehismul** (10 cărţi în limba română, 24 în slavonă şi 4 bilingve). Prin centrele sale tipografice de la Cluj, Braşov, Sibiu, Alba Iulia, Oradea, Orăştie şi Sebeş, Transilvania a reprezentat o zonă importantă de afirmare a tiparului.

În ceea ce priveşte secolul al XVI-lea cartea arareori spune ceva nou şi important în privinţa conţinutului, deoarece tipăriturile din acest veac erau ori texte biblice, ori cărţi de cult cunoscute conţinând texte sacre. Postfeţele din secolul al XVI-lea sunt în general foarte sumare ca şi conţinut, înscrierea într-o tematică religioasă a cărţii vechi româneşti fiind un fapt firesc în contextul general al culturii medievale, în care singura ideologie era cea religioasă.

În ciuda faptului că în această perioadă lipsesc cărţile cu conţinut laic, legăturile dintre societate şi cartea tipărită au devenit tot mai strânse, deoarece cartea tipărită a îndeplinit un rol primordial în promovarea limbii, iar această realitate a constituit cel mai important aspect. Tipăriturile în limba română realizate în Transilvania, cu excepţia acelora cu caracter vădit lutheran sau calvin, au circulat şi în Ţara Românească şi Moldova.

În secolul al XVI-lea alături de tipar încă îşi desfăşoară activitatea şi scriptoriile care continuă să producă cărţi manuscrise remarcabile. Tipografii sunt mai mult decât meşteri sau artişti gravori, fiind persoane instruite, care aveau preocupări ştiinţifice şi se ocupau şi cu difuzarea cărţii.

BDD-A27119 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:17 UTC)

Producția de carte în zona sud-est europeană a cunoscut în secolul al XVII-lea o serie de mutații față de veacul precedent. Principala schimbare a constat în aceea că în teritoriile aflate sub directa ocupație otomană nu mai funcționa nici o tiparniță, pe când în secolul trecut cu toată activitatea lor restrânsă tipografiile din Cetinje, Goražde, Belgrad şi de la mănăstirile Rujan şi Mrkšina produceau un număr important de cărți. Producția de carte chirilică devine tot mai redusă şi în acest context se afirmă rolul tot mai important al Țării Româneşti în aprovizionarea slavilor ortodocşi cu carte religioasă tipărită.

În primele decenii ale secolului desele schimbări de domnie din Țara Românească şi Moldova, amestecul Porții Otomane în politica internă au condus la lâncezirea activității tipografice. O schimbare benefică se constată odată cu instaurarea domnitorului Matei Basarab în Țara Românească şi a lui Vasile Lupu în Moldova în deceniul al IV-lea al secolului al XVII-lea. Prin consolidarea puterii centrale şi activitatea culturală începe să cunoască o anumită dezvoltare, domnii români şi principii ardeleni ocupându-se de tipărirea de cărți în limba poporului, de înființarea de noi tipografii sau de refacerea celor de odinioară. Este perioada în care începe să se afirme umanismul românesc prin intensa activitate a cărturarilor vremii: Udrişte Năsturel, Varlaam, Dosoftei, stolnicul Constantin Cantacuzino, Simion Ştefan, Antim Ivireanul, Ion Zoba din Vinț, Nicolae Milescu etc.

Față de tiparul din secolul precedent, tiparul românesc din veacul al XVII-lea va pune capăt monopolului cărții bisericeşti tipărite, fiind perioada în care apar o serie de lucrări cu conținut laic, cum ar fi: **Îndreptarea legii** (1652), **Bucoavna** (1699)**, Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea** (1698) etc. Ca urmare a acestui fapt începe să fie promovată şi creația literară originală, dar şi receptarea valorilor culturii universale.

O altă mențiune care trebuie adusă în discuție este aceea a faptului că, spre deosebire de cărțile de cult din secolul al XVI-lea, cele din veacul al XVII-lea sunt cărți bisericeşti care se deosebesc printr-un spirit militant şi creator, neavând numai caracter sacru (**Răspuns împotriva Catehismului calvinesc**, 1645).

Dacă în secolul al XVI-lea doar 20% din producția de carte tipărită era scrisă în limba română, în secolul următor cartea în limba poporului devine preponderentă, reprezentând 60% din întreaga producție de carte.(2) În Transilvania toată producția de carte din această perioadă este realizată numai în limba română, dar cea mai mare pondere în acest sens o au însă Țara Românească şi Moldova, unde în această perioadă se tipăresc monumentele limbii române: **Îndreptarea legii** şi **Biblia** lui Şerban Cantacuzino.

BDD-A27119 © 2005-2006 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:17 UTC)

Tot în această perioadă începe să se tipărească cărți în neoelină, dezvoltându-se creația literară grecească. Examinarea tiparului în limba greacă din Moldova şi Țara Românească din secolele XVII-XVIII trebuie vazută din punctul de vedere al felului cum el s-a integrat în istoria generală a tiparului românesc, cu privire specială asupra problemelor culturii româneşti pe care le exprimă.

În partea a doua a secolului al XVII-lea, un loc important în dezvoltarea tiparului românesc îl ocupă figurile luminate ale lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu, domnii Țării Româneşti. Sub Şerban Vodă (1678-1688), în tensiunea conflictului dintre turci şi creştini, cultura ia un nou avânt, culminând prin traducerea şi tipărirea în limba română a **Bibliei** de la Bucureşti (1688). Sub lunga domnie a lui Constantin Vodă (1688-1714), nepotul lui Şerban Vodă, se desăvârşesc tendințele anterioare ale culturii naționale, cât şi triumful definitiv al culturii eline asupra celei slavone. De asemenea, se continuă traducerea cărților de cult în limba română, se accentuează influența occidentală italiană, dar se menține şi cea răsăriteană, polono-kieviană, iar artele capătă un nou avânt în dezvoltare. Este perioada în care funcționează în Muntenia tipografiile de la Bucureşti, Câmpulung, Govora, Snagov, Buzău, Târgovişte, în Moldova cea de la Iaşi, iar în Transilvania cele de la Alba Iulia, Sebeş şi Sibiu unde se imprimă mai puține cărți în limba slavonă şi mai multe în limbile română, greacă şi arabă.

Tot acum se tipăresc cărți şi peste hotare, la Uniev, Roma şi Bratislava şi nu trebuie uitat nici faptul că spre sfârşitul secolului al XVII-lea se pun bazele tipăririi cărților în limba arabă, Antim Ivireanul şi Mihail Ştefanovici având un rol precumpănitor în acest sens.

Postfețele cărților tipărite în secolul al XVII-lea conțin, pe lângă informații referitoare la locul şi data tipăririi şi ample precuvântări în care cărturarii români pledează pentru necesitatea tipăririi în limba română, limbă înțeleasă de popor, făcând în acest sens adevărate expuneri privind originea şi continuitatea poporului român, despre unitatea limbii vorbite în toate cele trei provincii locuite de români. Predosloviile mai conțin şi informații directe despre autorii străini din care s-a tradus o carte sau alta, oferind astfel şi informații legate de cultura universală. În acest sens trebuie remarcată prefața la **Îndreptarea Legii,** unde se face o scurtă incursiune în istoria dreptului bizantin şi roman într-un cadru mai larg de istorie antică europeană. Cărțile cu conținut religios conțin ştiri (în cadrul predosloviilor) despre obiectul disputei şi despre adversari.

Însemnările de pe cărțile păstrate din secolul al XVII-lea relevă faptul că aceasta devenise mult mai accesibilă oamenilor simpli, care de

BDD-A27119 © 2005-2006 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:17 UTC)

nenumărate ori se unesc în a cumpăra împreună câte un exemplar dintr-o anumită lucrare. Ele nu joacă rolul unor izvoare narative pentru că nu au ca scop o prezentare a întâmplărilor într-o înlănțuire succesivă, ci mai degrabă sunt consemnări întâmplătoare ale unor evenimente şi fenomene singulare.

Secolul al XVIII-lea este secolul în care dominația grecească ajunge la apogeu prin stăpânirea politică; nu este însă o epocă lipsită de cultură. Domnii fanarioți întemeiază şcoli greceşti, dau decrete şi scriu legi în greceşte. Limba greacă devine limba clasei conducătoare din principate şi nu rareori găsim membri de mari familii boiereşti ale țărilor traducând din diverse literaturi în greceşte sau chiar făcând lucrări originale în această limbă.

Cultura română se mărgineşte la şcoli alipite pe lângă cele greceşti şi socotite cu totul inferioare, iar ca producție literară cele mai însemnate scrieri sunt cele religioase. Această literatură a fost studiată de N. Iorga în lucrarea **Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea** (1901), stabilind cele două epoci: a lui Cantemir şi a lui Chesarie, care corespund celor două jumătăți ale veacului. În prima jumătate, dezvoltarea literaturii religioase este mai înfloritoare în Muntenia când îşi desfăşoară activitatea mitropolitul Antim şi episcopul Damaschin, iar în a doua jumătate a secolului se produce şi în Moldova o mişcare mai însemnată, astfel că îi întâlnim aici pe mitropolitul Iacob I Putneanul şi pe Vartolomeu Măzăreanul, iar în Muntenia pe mitropolitul Grigore şi pe episcopul Chesarie, Moldova rămânând mai în urmă cu activitatea literar-religioasă. Unii au explicat aceasta prin faptul că fusese prea mare figura lui Dosoftei şi prea rodnică activitatea acestuia pentru ca altă personalitate culturală să-l poată egala.

Numărul cărților româneşti tipărite este destul de mare, iar centrele principale ale acestei activități sunt în Moldova, **Iaşi**, în Muntenia, **Bucureşti**, **Râmnic**, **Târgovişte** şi **Buzău**, la care trebuie să adăugăm şi tipografia din **Mănăstirea Tuturor Sfinților**, iar în Transilvania cele de la **Alba Iulia, Braşov**, **Sibiu**, **Cluj** şi **Blaj**. Tipăriturile scoase de aceste centre sunt, în primul rând, cărți fundamentale ale religiei creştine (Psaltiri, Evanghelii, Cazanii, Apostoli) şi cărți de ritual (Molitvenice, Penticostare, Octoihuri, Liturghii, Ceasloave, Acatiste, Mineie). Ca şi în secolul trecut, cartea se laicizează treptat, astfel încât spre sfârşitul secolului al XVIII-lea aceasta devine predominantă, fapt care a condus şi la diversificarea celor care o utilizau, dar şi la creşterea numărului ştiutorilor de carte. Pentru aceştia se tipăresc manuale, calendare, cărți populare, cărți cu conținut agricol.

Nu numai domnitorii se implică acum în tipărirea cărților, ci şi tot mai mulți laici, boieri, negustori bogați, intelectuali. Însă, datorită condițiilor vitrege cartea nu cunoaşte o dezvoltare prea intensă.

BDD-A27119 © 2005-2006 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:17 UTC)

Cartea veche, în afară de conținutul de idei pe care îl transmitea era şi un produs al măiestriei meşteşugarului artist şi mărturie a nivelului atins de artele adiacente tiparului: gravura sau arta legăturii.

Primii tipografi au păstrat manuscrisul ca formă de prezentare a cărții deoarece nu puteau concepe o altă formă a cărții decât cea pe care o cunoşteau. Ca o concluzie privind aspectul tipăriturilor lui Macarie putem să-l citățm, pe S. Zimmer care spune în lucrarea **The beginning of cyrillic printing** apărută la New York în 1983 că "*cele trei cărți tipărite la Târgovişte au influențat tiparul în tot teritoriul cunoscut astăzi ca România, din partea de răsărit a Balcanilor şi din Ucraina*".

Tipografii şi chiar materialul tipografic circulau de la un oraş la altul, după cum indicau comenzile, fapt care a permis pătrunderea de elemente grafice noi, de influență vest-europeană.

Ana Andreescu, încercând să facă o periodizare raportată la evoluția internă a aspectelor grafice din cartea veche românească conchide că Macarie ar reprezenta perioada clasică în ornamentica cărții, Dimitrie Liubavici ar face tranziția spre stilul de influență renascentistă, iar Transilvania se înscrie în estetica Renaşterii târzii.(3)

În secolele XVII- XVIII se produce o diversificare în arta grafică a tipăriturilor, făcându-şi apariția o mai mare varietate de litere de rând, xilogravuri noi dar şi o nouă ornamentare a cărții. Estetica cărții se va afla sub influența barocului vest-european, propagat în lumea ortodoxă de Praga şi preluat la noi prin filieră poloneză, ucrainieană şi bielorusă.

Xilogravura românească în secolul al XVII-lea este unitară în toate regiunile țării, datorită circulației artiştilor care au activat în toate centrele tipografice. Prin creația gravorilor, motivele ilustrative se îmbogățesc treptat, conturându-se un stil şi o viziune autohtonă.

Totuşi, în ceea ce priveşte ilustrațiile cărților bisericeşti, o discuție despre originalitate nu poate fi purtată deoarece tradiția creştină a impus o anume tratare a diverselor cicluri biblice. De asemenea, anumite teme au devenit clasice şi artiştii gravori rar ieşeau din cadrul tratării tradiționale.

Influențele venite din Apus şi din Răsărit au fost încorporate în arta autohtonă, în care sensibilitatea de tradiție bizantină se adaugă simplității şi echilibrului artei populare. În secolul al XVII-lea se fixează tipologia paginii de titlu cu portal, elementele stemelor au o originalitate mult mai marcată, iar inițialele sunt prezentate mult mai fantezist.

În ceea ce priveşte legătura cărților putem distinge trei etape: secolul al XVI-lea în care legăturile se disting prin sobrietate, simplitate, eleganță rezultate din folosirea ornamentelor geometrice; secolul al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea în care se foloseşte o ornamentație bogată,

BDD-A27119 © 2005-2006 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:17 UTC)

florală, pe foițe de aur; secolul al XVIII-lea în care încărcarea ornamentală este oarecum obositoare.

Circulația cărților a reprezentat unul dintre aspectele cele mai importante şi deosebit de semnificative în ceea ce priveşte funcția socială a vechilor scrieri româneşti. Relevând importanța acestui proces, Nicolae Iorga scria că *"marele merit al acestor cărți e că, trecând hotarele, au adunat sufleteşte prin viața culturală pe toți românii laolaltă. Prin ele, mai mult decât prin vechile manuscrise care circulau şi se copiau puțin (...), s-a întemeiat o viață literară comună a tuturor românilor. Prin ele (...) s-a întemeiat ceva neprețuit pentru orice popor, căci cuprinde ceea ce va da formă gândului şi simțirii generațiilor care vor urma: limba literară". (4)*

Predosloviile vechilor cărți româneşti(5) dezvăluie cele dintâi destinația colectivă, comunitară a operelor pentru folosul de obşte al întregului neam românesc. Vreme îndelungată ele au reprezentat singurele ştiri despre apariția cărților, oferind totodată garanția autenticității operelor. De asemenea, au înscris originea, unitatea şi continuitatea neamului drept probleme fundamentale ale istoriei noastre. În acest context, unitatea şi biruința limbii şi scrisului românesc ni se înfățişează ca o năzuință sfântă, preoții, dascălii, diecii şi grămăticii români traducând învățăturile fundamentale în limba neamului, înainte de toate ca expresie a afirmării sale de sine stătătoare, cum mărturiseşte şi Coresi în epilogul **Evangheliarului** de la 1561, că a scris şi tipărit cartea *"să fie popilor rumăneşti să înțeleagă, să învețe rumânii"(6)*, iar în **Psaltirea** de la 1570, pentru că a văzut *"că mai toate limbile au cuvântul (...) în limba lor, numai noi rumânii n-avem...", convins fiind că "...mai vîrtos cinci cuvinte cu înțelesul meu să grăiesc ca şi alalți să învățu, decît întuneric de cuvinte neînțelese în alte limbi..."(7)*

Astfel, de la bun început, indiferent că au apărut în Transilvania, Moldova sau Muntenia, la Târgovişte, Sibiu, Braşov, Bucureşti, Iaşi sau Alba Iulia tipăriturile s-au adresat tuturor românilor. Tipărind, la 1582 **Palia** de la Orăştie în limba neamului, autorul spune în prefață*: "numai noi, românii, pre limba noastră nu o avem ",* şi o oferă, tocmai pentru acest fapt*, "tuturor de un neam şi o lege: " vouă, fraților români şi cetiți şi nu judecați necetînd nainte, că aveți cu adevăr a afla mare vistiariu sufletesc*"(8). Imprimând, la 1644, pe cheltuiala sa **Evanghelia învățătoare**, domnitorul Matei Basarab o socotea drept *un "dar (...) pre limba românească*"(9). La 1643, **Cartea românească de învățătură,** tipărită de către Varlaam la Iaşi, era şi ea făcută "*dar limbii româneşti (...) către toată semințenia românească (...) pretutindere ce se află pravoslavnici întru această limbă*"(10). La rându-i, în 1648, Simion Ştefan dedica **Noul Testament de la Bălgrad** tuturor românilor, în care scop chiar s-a străduit să unifice

BDD-A27119 © 2005-2006 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:17 UTC)

graiul: "*dreptu aceia ne-am silitu de încît am putut cum să izvodim aşa cum să înţeleagă toţi*"(11), cuvinte ce reprezintă întâia formulare a nevoii şi condiţiile unei singure limbi literare româneşti.

La jumătatea veacului al XVII-lea, în condiţiile ofensivei Reformei în Transilvania, cărturarul Varlaam în **Răspuns împotriva Catehismului calvinesc** (Iaşi, 1645), prin intermediul scrierii se adresează "*către creştinii din Ardeal (...) şi cu noi de un neam români"* să nu se depărteze de ceea ce am luat "*de la moşii şi strămoşii noştri*", ci să-şi apere "*pînă la sînge*" legea, precum limba şi neamul, şi să nu se teamă "*de ceia ce ucid trupul că sufletul nu-l pot ucide*"(12). Despre **Psaltirea** apărută în 1651 la Bălgrad, predoslovia sa ne dezvăluie că a fost "*izvodită pre limba românească ca să o poată citi înţelegând-o şi mic şi mare*", traducătorii ei *"ştiind aceasta că apa totu-i mai curată şi mai limpede în izvor decît în pîraie, că de ce se depărtă apa de izvor, totu-i mai întunecată şi mai tulbure...*" (13).

Pravila de la Govora, cartea legilor, tipărită de către Vasile Lupu în Moldova la 1646, şi **Pravila** mare de la Târgovişte, în 1652, imprimată cu voia şi cheltuiala domnitorului Matei Basarab "*ca să fie de folosul de obşte (...) împăraţilor , domnilor, boiarilor şi celor ce sunt pe mîna mai marilor, voinicilor, proştilor, bogaţilor, săracilor, călugărilor, mirenilor, bărbaţilor, muierilor, tinerilor şi bătrînilor"(14).*

Dosoftei dăruia, la 1679, **Liturghierul** său "*limbii româneşti*" şi printr-însa tuturor, "*carii nu-nţăleg sîrbiaşte sau eliniaşte*"(15), iar la 1683, în predoslovia **Paremiilor**, vorbind despre "*rumâneasca limbă"(16),* înţelegea prin ea poporul român. Domnitorului Şerban Cantacuzino, cu a cărui cheltuială apare la 1688, **Biblia de la Bucureşti**, Theodosie al Ungrovlahiei îi închină mii de laude, pentru că o dăruieşte norodului întreg, punând-o *"în sfeaşnic ca să lumineze (...) rumânilor, moldovenilor şi ungrovlahilor" (17).*

Predosloviile cărţilor româneşti imprimate în decursul secolului al XVIII-lea, îndeosebi în Epoca Luminilor, reflectă întocmai prefacerile timpului, spiritul nou. În predoslovia **Mineiului** pe luna noiembrie (Râmnic, 1778) episcopul Chesarie vorbeşte despre "*trei epohas*" din istoria poporului nostru, care mai înainte se numea "*dachi şi gheti*", despre războaiele pe *care "Dicheval pre acele vremi voievod dachilor*" le-a avut cu Traian; aminteşte, de asemenea, pe " Radul voievod ce-i zicea Negrul" şi o serie de domni ale căror nume "*s-au scris în cărţile pe care le-au tipărit"* , "*precum al lui Mathei voievod din Pravilă şi alte cărţi, al lui Şărban voievod în Biblie, al lui Constantin Brâncoveanul voievod în alte multe cărţi*". Epoca sa, în care ţara s-a învrednicit "*a câştiga în scris de la preaputernica împărăţie aşezământuri pentru a sa oblăduire*", este considerată ca a patra epocă. În

BDD-A27119 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:17 UTC)

Mineiul lunii ianuarie (Râmnic, 1779), ierarhul, continuând tradiţia cronicarilor, relevă că "*linia neamului românesc*" se trage "*din slăvitul neam al romanilor, a căror slavă a strălucit împreună unde şi-au întins şi soarele razele"*. Susţinând originea latină a poporului român, episcopul Filaret, urmaşul lui Chesarie, scria în **Mineiul** lunii iulie (Râmnic, 1780) versuri despre "Semnele românilor, cele dintru început fericite,/Cu adevărat de la Roma zburând în Dachia sînt venite"(18)

Împlinirea mesajului predosloviilor o ilustrează, peste timp, caracterul larg popular al circulaţiei vechilor cărţi româneşti, răspândirea şi receptarea operelor cu participarea nemijlocită şi necontenită a cititorilor tuturor claselor şi păturilor sociale româneşti. Tocmai din această cauză s-a urmărit cu predilecţie dezvăluirea şi punerea în circuitul ştiinţific a însemnărilor vechi scrise pe filele vechilor tipărituri în decursul timpului(19), întrucât, mai mult decât evidenţa statistică în timp şi spaţiu a operelor şi volumelor lor, mărturiile cititorilor lor sunt cele care fac posibilă reconstituirea "călătoriei" cărţilor spre cele patru puncte cardinale ale pământului românesc cât şi dincolo de hotarele lui. S-a avut în vedere însemnările acelora care au posedat cărţile, care le-au citit şi le-au transmis mai departe, dintr-un loc într-altul, de la un cititor la altul.

Fenomenul cultural al circulaţiei vechilor scrieri româneşti oglindeşte chiar împlinirea rostului lor. Au existat multe cărţi care odată cumpărate, s-au păstrat neîntrerupt, din anul apariţiei până în prezent, în acelaşi loc sau cărţi cu o circulaţie restrânsă, limitată la două sau trei localităţi învecinate cu aşezarea proprietară a scrierii. Sunt în această situaţie îndeosebi tipăriturile apărute la cumpăna veacurilor XVIII-XIX şi după aceasta, când cartea încetează a mai fi foarte scumpă, rară şi nu la îndemâna oricui.

O carte a cunoscut o circulaţie impresionantă atunci când prezenţa ei într-un anumit teritoriu este atestată de un număr însemnat de exemplare şi, în acelaşi timp s-a bucurat de interesul unui număr mare de cititori. De regulă, de o asemenea primire s-au bucurat cărţile din secolele XVI-XVIII, cele apărute între 1650 şi 1750 îndeosebi. Acestea au fost: cărţile româneşti de învăţătură renumite (începând cu păuceniile lui Coresi şi Varlaam şi sfârşind cu propovedaniile din Epoca Luminilor), scrierile de referinţă ale Bălgradului (îndeosebi **Noul Testament** şi **Chiriacodromionul** de la 1699), vechile pravile româneşti, cărţile lui Dosoftei, ediţiile cantacuzine şi brâncoveneşti, cărţile imprimate de către Antim Ivireanul, urmate de suita amplă a ediţiilor de la Râmnic, Bucureşti, Buzău, Iaşi şi Blaj.

Însemnările de pe cărţi ilustrează şi o schimbare de mentalitate. Scribul iese din umbră, îşi rosteşte numele şi ştie că acesta va rămâne în "istoria mică" a neamului. În ciuda modestelor semnături de "supuşi",

BDD-A27119 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:17 UTC)

"preaplecaţi", "copii de casă", "slugi", "logofeţi" şi "dintre toţi cei mai mici", ostenitorii scrisului nu vor să rămână anonimi. Şi nu doar ei, ci şi alţii, care vor "să să ştie" faptele trăite sau doar cunoscute de ei, vor "să să ştie" despre ei. Aceştia sunt de obicei cititori, presupunând că toţi cei care au scris ceva pe o carte aflată în posesie temporară sau definitivă sunt şi lectorii ei. Şi lectura este o trudă, pentru a cărei vrednică încheiere se cuvine "*lui Dumnezeu laudă"* şi inscripţionarea faptului în sine, chiar şi fără declinarea identităţii. Unii însemnează simplu "*până aici cetetu*", ca un semn de carte de unde lectura urma să fie reluată în vreme de răgaz. Succesiunea notaţiilor construieşte uneori un dialog imaginar: "*am citit pe aciastă minunată istorie până la sfârşit*"; "*şi eu cel mai jos iscălitu pe aciastă istorie am cetit*". Alţii, probabil obişnuiţi ai lecturii, scriu precum acesta: "*De mult ce am cetit, am şi urât. Şi nemai având ce face, am scris pe această carte*".

Există şi o altă categorie de însemnări de lecturare, cele care ne relevă nivelul de cuprindere al cititorilor. Deosebirea dintre cei cu "înţălegire" şi cei pentru care cartea constituia un simplu exerciţiu de citire, lipsit de conştientizarea mesajului, poate fi percepută dint următoarea însemnare: "*Mulţi cetesc, dar puţini au înţălegire. Eu, nu pentru că să mă laud, înţăleg puţin. Că am avut vreame de a mai ceti şi alte cărţi, dar însă nu numai să ceteşti, ce să înţălegi şi cu fapta să urmezi*".

Concret, circulaţia şi receptarea deosebită a acestor scrieri în societatea românească sunt atestate prin exemple ilustrative oferite de "călătoria" unora din exemplarele lor, de acele volume ce au străbătut în decursul timpului spaţii întinse şi au fost folosite într-un număr mare de localităţi şi de către numeroşi şi diverşi cititori, mărturisind astfel împlinirea destinului scrierilor cu destinul oamenilor care le-au avut şi folosit.

Însemnările de carte se deosebesc de izvoarele narative prin faptul că, spre deosebire de acestea, nu au ca scop o prezentare a întâmplărilor într-o înlănţuire succesivă, ci mai degrabă sunt consemnări întâmplătoare ale unor evenimente şi fenomene singulare. Numai pe baza acestora putem realiza o imagine mai vie despre circulaţia cărţii, despre posesorii de carte, starea lor social-profesională. Ele ne mai oferă mărturii şi despre o serie de aspecte de istorie politică şi socială prin faptul că prin ele se consemnează unele evenimente cum ar fi războaie, domnii de asemenea, conţin şi informaţii de ordin demografic oferind date despre naşteri, decese şi despre cei care le-au consemnat.

Cu ajutorul lor se poate reconstitui viaţa socială, economică şi culturală a societăţii româneşti, din secolele analizate mai sus. Însemnările manuscrise aflate pe spaţiile albe ale filelor, marginal sau în interiorul scoarţelor, constituie, de asemenea, o excelentă istorie a schimbului de

BDD-A27119 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:17 UTC)

valori culturale efectuat de către românii de pretutindeni, de-a lungul timpurilor.

Un rol aparte în şirul însemnărilor îl joacă evenimentele istorice: danii domneşti, construiri de biserici şi şcoli, schimbări de domnii, răscoale şi revoluţii, războaie şi ani de sărăcie, evenimente care au reţinut în mod deosebit atenţia, fiind ca atare consemnate cu grijă. Impactul omului cu natura reiese tot din aceste însemnări unde sunt descrise aspecte privind inundaţiile, cutremurele, secetele sau alte fenomene meteorologice sau de altă natură pe care oamenii acelor vremuri nu şi le puteau explica.

Accesibilitatea cărţii ne este oferită tot de însemnările de pe carte deoarece primim informaţii despre costul cărţii, preţul la care se achiziţiona într-un anumit secol şi implicit în ce măsură cartea putea cuprinde pături sociale mai largi sau mai restrânse.

Din cercetările efectuate până în prezent de diferiţi oameni de cultură, reiese cu claritate că a existat o politică culturală a domnilor şi boierilor de peste munţi faţă de Transilvania, ajutându-i pe românii de aici, prin donaţii de cărţi, uneori foarte consistente. În privinţa aceasta trebuie reţinute eforturile lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, dar mai ales ale lui Şerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu şi stolnicul Constantin Cantacuzino.

Deloc neglijabilă este şi intensa activitate a colportorilor de cărţi, de la care sunt achiziţionate tipăriturile, în multe cazuri, cu strădanii financiare deosebite, depuse de întregul sat. Remarcăm apoi eforturile pentru păstrarea cu sfinţenie a bunurilor cumpărate, prin ocrotirea lor de a nu fi îndepărtate sau furate (aproape în fiecare carte se găsesc ameninţări, ce iau în anumite situaţii proporţiile unor blesteme şi imprecaţii dintre cele mai grave) şi pentru conservarea lor, prin desele măsuri ce se iau în vederea legării acestor cărţi. Există situaţii în care pentru o anumită carte se angajează chiar unele procese. Se înregistrează apoi achiziţionarea succesivă a unor tipărituri, ceea ce face ca, în anumite cazuri, cartea să treacă prin toate cele trei ţări româneşti, ducând în felul acesta mesajul ei de la o comunitate românească la alta.

Şirul însemnărilor continuă şi mereu ies la iveală noi şi diverse informaţii. Acestea vin să completeze cunoştinţele existente despre preocupările şi simţămintele oamenilor de pe aceste meleaguri, ajutându-ne să înţelegem mai bine adâncurile spiritualităţii noastre.

Se pune întrebarea: Care a fost marele merit pe care l-au adus vechile tiparniţe ce au dăruit oamenilor alese opere, de mai mare sau mai mică întindere? Autorii, traducătorii, prefaţatorii, editorii, meşterii tipografi, gravorii, ca şi alte categorii implicate în imprimarea diverselor lucrări au contribuit la instaurarea ideii de unitate a românilor, înnobilând sufletele cu

BDD-A27119 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:17 UTC)

sentimentul frăției. Se înțelege de la sine că nu a fost singurul merit al vechilor tipărituri, dar poate a fost cel mai important. Mulți dintre oamenii pământului, fie ei transilvăneni, munteni sau moldoveni, de la Braşov, Sibiu, Alba Iulia, Târgovişte, Govora, Câmpulung, Iaşi, Neamț etc şi din alte centre tipografice s-au cunoscut, au legat prietenii, au exprimat prin cuvântul scris sau tipărit marea idee a comunității româneşti iar, prin operele lor, au contribuit la luminarea urmaşilor.

Note bibliografice

(1) L. Demény; Lidia Demény. *Carte, tipar şi societate la români în secolul al XVI-lea.* Bucureşti: Editura Kriterion, 1986, p. 34.
(2) Cornelia Papacostea-Danielopolu; Lidia Demény. *Carte şi tipar în societatea românească şi sud-est europeană.* Bucureşti: Editura Eminescu, 1985, p. 8.
(3) Ana Andreescu. *Arta cărții: carte românească veche: 1508-1700*. Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic, 2002, p. 40.
(4) N. Iorga. *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*. Bucureşti, 1904, p. 100.
(5) A. Sacerdoteanu. Predosloviile vechilor carti românesti. Bucuresti, 1939.
(6) B.R.V., Tom I, p. 54.
(7) Ibidem, p. 56.
(8) Ibidem, p. 109.
(9) Ibidem, p. 145
(10) Ibidem, p. 137-139
(11) Ibidem, p. 165
(12) B.R.V., Tom IV, p. 191-193
(13) B.R.V., Tom I, p. 185
(14) Ibidem, p. 192-193
(15) Ibidem, p. 224
(16) Ibidem, p. 224
(17) Ibidem, p. 224
(18) B.R.V., Tom II, p.227
(19) D. Simonescu. Circulația cărților. În: "Valori Bibliofile", Râmnicu-Vâlcea, I, 1980, p. 141.

BDD-A27119 © 2005-2006 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:17 UTC)